

3489.

A

THEOLOGIA HELYE

AZ

EGYETEMEN.

IRTA

Dr. KOVÁCS ÖDÖN,

NAGYENYEDI THEOLOGIAE PROFESSOR.

(Olvastatott az erdélyi ref. tanárok 1871. május 23-án tartott értekezletén Nagy Enyeden.)

PEST.

DEUTSCH-FELE KÖNYVNYOMDA- ES KIADÓI-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1871.

20124

Hazánkban a reformkérdések oly áramlattal kerültek felszínre, hogy a napisajtó csaknem képtelen azoknak tisztázására és a közvélemény vezetésére, miután a legideiglenesebb érdekű budgetvita megbeszélése miatt kénytelen félbehagyni oly kérdések tárgyalását, a melyeknek így — vagy amugy eldöntése tán századokra kiható befolyással lesz a nemzet fejlődésére. — Fényesen bizonyítja ezt lapjainknak magatartása az egyetemi reformmal szemben. „Ubrik Borbála,“ a „bárom subventionált lap“ stb. hosszasan és nagyobb érdekeltséggel foglalkoztatá a napi sajtót, mint ez, úgy hogy nehezen nyerhetnők azon benyomást, miszerint sajtónk teljes tudatával bír a kérdés fontosságának. Egész a gyávaságig siránkozunk a tudományokban való elmaradottságunk felett, az unalamig emlegetjük Németország magas haladását; de bosszantó közönyösséggel és felületességgel járunk el azon ügy megoldásánál, a mely egyedüli vezér volna a magaslatra, hova Németország eljutott. Németország, Svájc, Hollandia szellemi fejlődése oly szoros kapcsolatban van egyetemeik életével, hogy ezek története egyszer mind az ország kulturgeschichtéje. Tessék nálunk kimutatni, miféle összefüggés van egyetlen egyetemünk működése és a nemzet értelmi fejlődése között! S mégis, midőn alkalmunk akadt, hogy ezen egyetlen egyetemet tegyük azzá, a mi eddig legkevésbé sem volt, a hazai tudományosság vezérévé, központjává: akkor a dolog érdemébe vágó boncolgatások helyett találkozánk tudós férfiak cikkével, kik az egész ministeri tervjavaslatban egyedüli megbeszélésre érdemes tárgynak tarták azon „az egyéni sérthetlen szabadság ellen intézett merényletet, hogy az ifjak szorgalmas leckejárásra köteleztetnek.“ De teljesen érintetlenül hagyták azon ma uralkodó kérdést, minek a javaslat sem látszik sejtelmével birni, hogy: vajjon tanácsos-e fenntartani ma is a régi facultásokra való felosztást, a mely nemcsak, hogy nem a tudományok természete által hozatott létre, hanem a tudományok helyes systematizálásának, teljes organismusu felfogásának mindig csak utjában állt, s melyet a társadalmi élet egyszerűbb viszonyaiban a gyakorlati szükséglet hozott létre, (orvosnak medicina, hivatalnoknak jogtan, papnak theologia, tanárnak philosophia) de a melyek a mostani több oldalú és complicáltabb életviszonyok között magára a gyakorlati életpályára való előkészületre is gátlólag hatnak. Nem láttuk, hogy feldobták volna azon fontos kérdést, ha vajjon azon egy évi egyetemi prae-

arandia, melyet a ministeri javaslat ajánl, szakképzettség nyújtása helyett em jobb szolgálatot tenne e bizonyos — minden művelt és tudós emberek egyformán szükséges s a szakképzésnél már kevésbé nyújtható — encyklopaediai ismeret megadásával, (pl. az összes tudományok formális encyklopaediája = a tudományok egységes organismusa; az emberi gondolkodás ismeretre jutás és az ismeretnek tudománynyá alkotásának törvényei = formális és materialis logica; az emberiség szellemi művelődése történetének főbb vonásai, fennhagyva a többi időt, tán pár moderu nyelvben való erősödésre), hogy így szaktanulmánya megkezdésekor az ifju birjon émi általános tudományos tájékozottsággal és a szaktudomány elsajátítására élkülözhetlen nyelvbene ismerettel.

De igenis találkozánk ilyenmü fejtegetések helyett egész rajával oly tájékozónak, kik magok voltak legkevésbbé tájékozottak egyetem és tudomány mivolta körül, s kik mégsem vagy tán helyesebben mondva ép azért nem vonakodtak egyik fontos tudományágtól megtagadni a tudomány életet s ezen alapon annak a tudományok egyeteméről való kiküszöbölését megtagadni; s napi sajtónk — nem akarva megtagadni önmegát — ergetett e csélcsep szellő léha nyomásának úgy, hogy nehány nap alatt obcurantismus vádja nélkül egyik sem hitte kiadhatónak a tudomány ezen s sok más ágában is a legismertebb férfiak helyreigazító véleményét. Véül pedig mintegy megkoronázandó a tudatlanság tudomány felett mondott életét: rányomá helyeslő pecsétjét az egyetem bölcsészeti kara is. A közvélemény pedig, még ha képes volna is valahol a sajtót kiigazítani: el a tudományról — még pedig legnehezebb, formális szempontból — nem szó, csakugyan corrector nem lehetett; sőt bizonyos más factorok rokon behatása alatt is állván applaudált a sajtónak annyira, hogy országgyűlésünk, ha akkor tárgyalás alá kerül az ügy, ha tán maga nem is ráudtatott volna el az ártól — mi könnyen feltehető — legalább valószínűleg meggedett volna neki.

Kedves hivatal-társaim! Átláthatjátok, hogy ily közvéleménnyel szemben — annyival inkább, mikor e közvéleménynek országos törvényben való kifejezése is fenyeget — nekünk, kik az érdeklött tudomány szerény tapszamosai vagyunk, elutasíthatlan kötelességünk felemelni szavunkat, ír tudjuk, hogy az alig lesz több, mint kiáltó hang a puszttában. De legalább annyi elégtételt reménylünk általa megszerezhetni, hogy nem mondhatják el külföldi testvéreink — nem tán szerencsésb közvéleményben ő utódaink, — hogy a mostani közvélemény a theologia felől, magoknak theol. tudomány embereinek legkisebb ellenmondása nélkül érvényesítette magát.

Ha e tárgyat a törvényhozásra egyenes befolyást gyakorló emberek

testülete előtt kellene megbeszelnem, úgy minden esetre a kérdés így vagy amúgy eldöntésének gyakorlati fontosságát, népünk szellemi és erkölcsi fejlődésére teendő fontos hatását igyekezném feltüntetni. Elmondanám, hogy az államnak kötelessége alkalmat nyújtani polgárainak, hogy az ember ismeret minden ágában kiképezhessék magukat — s így nem szabad elutasítani magától (egyetemétől) azon polgárait sem, kik az embert mint vallásos lényt akarnák ismerni, még pedig nem valamely felekezet symbolikus tanrendszere, hanem a szabad független vallástudomány kutatásai folytán és ítélete szerint. Figyelmeztetném, hogy azon szép cél, melyért országgyűlésünk oly nemesen buzog: népünk értelmi és érzelmi fejlődése, nememesedése, még mindig s tán örökre inkább a templom mint az iskola által éretik el vagy legalább tetőztetik be és szilárdittatik meg; a templom marad örökre a felnőttek iskolája, a hol kifejtetnek s megerősítetnek benne a nők az általános nemes emberi érzelmek; hogy egy elfogultsággal épe nem vádolható elismert tudós — Scherr — a híres vallás- és irodalomtörténész szavait idézzem:

„Az értelmi élet legmagasabb nyilvánulásait, a gondolkodónak a valódiság (a föld sara) korlátai fölé szárnyalását, a felfedező combináló erejét a művész teremtő ösztönét, a költő lelkesedését, a látnok jósló tekintetét az ideál napjának mind e különböző kisugárzásait a népérzik; a vallásgyűpontjában találja fel összefoglalva. Ez a népelet szellemi oldala, a népek erkölcsisége, tudománya, művészete, költészete. — Feltéve, de meg nem engedve annak lehetőségét, hogy a népeletből a vallásos eszme kivétességek „szükségképp a legszomorítóbb barbarismus maradna hátra.“¹⁾ S már nép ily fontos érdekét szellemi nemesedése ily hathatós eszközét a tudomány szabad vizsgálódási köréből kizárni: a nép érdekei és a kitűző cél ellen elkövetett bűn. Figyelmeztetném másfelől azon rémitő jelenete hosszú sorozatára, melyeknek előidézésében újra a vallás volt a főtenyező. A legvadállatiasb gyűlölet, a legundorítóbb üldözések, melyeket a világtörténelem felmutat, a vallásos gyűlölet és a vallásos üldözések voltak. Nemes

¹⁾ Korántsem azt akarjuk ez által mondani, hogy a műveltek nélküli lehetnék a vallást — jegyzi utána Scherr — a génius maga sem nélküli soha a vallásos megszentelést; maga Göthe példát adott róla, mily igazi vallásos bensőség lakik a lángészben. Hogy ez táplálékát más forrásból meríti, másként nyilvánul, mint a tömeg vallásossága, az természetes

Der Wissenschaft und Kunst besitzt,
 Hat auch Religion;
 Wer diese Beide nicht besitzt,
 Der habe Religion.

magasztos eszméknek reudesen a vallás nevében támadtak és támadnak ma is legmegátalkodottabb ellenségei, annak nevében nyomják el még ma is milliók szellemi szabadságát és önállóságát. „Die religiöse Idee hat die Welt beherrscht, beherrscht sie, und wird sie immer beherrschen.“ Csak-hogy ne feledjük, hogy az eszme nevében gyakran annak sáfárai, a pápók uralkodtak, kiknek érdeke könnyen lehet az állam érdekeivel ellenkező, s ez annyival inkább előjön mindig, mentől inkább elzáratnak a leendő papok azon helytől, honnan az egész ország művelt része meríti tudományos és mereteit, állami, emberi meggyőződéseit; míg annál kevésbé jöhet elő, mentől inkább egy szellemtől vannak saturálva a kölcsönös, üdvös összehatás következtében, a mi csak úgy történhetik meg, ha az egyetem az állam többi polgáraival a leendő papokat is tárt karral fogadja. Szóval a ma is nagyban fenyegető egyházi (papi) reakcióval szemben harcolni az államnak egyetlen kínáló eszköze van s ez erkölcsi visszahatás a szabad tudomány és felvilágosodás fegyverével. E fegyvert pedig csak saját, a felekezeti vagy clericalis szellem befolyásától független egyetemei által biztosíthatja magának.

Mindezen itt általános vonásaiban érintett okoknak hatalmasan kellene ösztönözni a törvényhozó testület tagjait, hogy álljanak ellene bizonyos jogosítatlan egyének felszólalása által keltett közvélemény nyomásának s adjanak helyet az állam tudomány-egyetemén ily nagy gyakorlati jelentőségű tudománynak.

Azonban, az egyetemi kérdés gyakorlati eldöntésére mi, tisztelt kollégák, egyenes befolyást nem gyakorolhatván, mellőzöm én is a kérdés így vagy amúgy eldöntésének hasznosságát, s csak, miután országgyűlésünknek csaknem lehetetlen, e tárgyban elutasító ítéletet hozni a nélkül, hogy az által egyszersmind azon csakis a tudomány, de nem a szavazás körébe eső kérdés felett is ítéletet mondjon, hogy tudomány-e a theologia: engedjete meg nekem, hogy a ti legalább a tudomány által tekintélyes testületetek előtt — ép ez oldalról tekintve vegyem vizsgálat alá a kérdést!

„Szél fuvatlan nem indul.“ Amaz a theologia ellen kifejtett közvéleménynek is van bizonyos igazolható alapja, de korántsem az, melyre a közvélemény vezérei, sőt maga az egyetem bölcsészeti kara is épített. A szélnek fuvását érzék, de honnan jön, annak nem bírtak sejtelmével sem. Ítéletöket korántsem a theologia ilyen vagy olyan felfogására alapíták, hanem a tudománynak főleg a tudományos ember részéről megfoghatatlan és boszantó összezavarására a tudomány tárgyával. Ama tudós közvélemény csinálók bölcs okoskodása szerint ugyanis a theologia azért nem tudomány, mert a hit nem tudás, sőt a bölcsészeti kar memoranduma is a theologia szabad művelését a szabad buvárkodás szellemével azért mondja össze nem

férhetőnek, mert a tételes vallás természeténél fogva változatlanokul fel-
 litott hitelvekre van utasítva. Ó kitűnő bölcsesség, ó hallatlan felfogás
 a tudománynak! Hát a természettan tárgya a természet tudás-e? hát
 természettan tárgya a természet nem igazán nemcsak változatlanokul f-
 állított, hanem valósággal is olyan törvényeken nyugszik-e? s vajjon ez
 a természettan, mely a természeti tüneményeket s azoknak változhatatl
 törvényeit kutatja, nem tudomány-e? ki állítja, hogy a költészet tudás av
 tudomány? de azért a költészet lényegének, törvényeinek, történetének s
 rendszeres összeállítására mégis csak a „költészettan“ tudományos neve al
 ismertetik és elismertetik. Szóval hitről vagy vallásról állítani még es
 tagadólagosan is, hogy az nem tudomány, ép oly képtelen észjárásam
 tat, mint hasonlót állítani a természetről vagy költészetről; csak hogy n
 ként természet és költészet tárgya lehet a tudós kutatásának, s miként
 a kutatás eredményei bizonyos összefüggő rendszerbe állíthatatnak egy
 ugy lehet a hit és vallás, mint a szellemi élet egyik általános tünemén
 a tudós kutatásának méltó és fontos tárgya, s kutatásai eredményét (a va
 lásos élet alapját, fejlődése és nyilatkozata törvényeit, hatását, tartal
 stb. illetőleg) itt is tudományosan kidolgozott rendszerbe foglalhatja öss
 s így tudományyá alakíthatja. Hogy aztán a kutatás szabad-e vagy nei
 az n e m a t u d o m á n y v a g y a n n a k t á r g y a természetéb
 fekszik, hanem függhet a kutató egyéni minőségétől, vagy sokszor a tud
 mányon kívül álló bizonyos hatalom, pl. az egyház által oktroyáltatik r
 a mi már magában is kötelességévé tenné az államnak azon tudomán
 ágnak oly menhelyet nyitni, hol a kutatás semmi egyéb, mint a logi
 szigorú törvényei hatalma alatt álljon. Állítani azonban, hogy a hit.
 vallás tárgyai körül nem lehet szabadon buvárkodni, annyit tesz, mint b
 vallani, hogy nincs tudomásunk az e téren működő nagyszerű szellemekr
 s azok működésének bizony az egész művelt társadalom létére kiható bef
 lyásáról, szóval az emberiség kulturgeschichtéje egyik legfontosabb factorárc

Igenis lehetett volna az illetőknek némi sikerrel és tudományos szer
 pontból is küzdeni, ha nem is a theologia ellen általában, de annak néme
 nagyon is elterjedt felfogása ellen. Hogy a tudomány újabb, főleg a po
 tivismus befolyására kifejlett szigorú fogalma alapján — úgy tárgyát mi
 módszerét illetőleg — minő jogos kifogások tehetők a theologia szok
 hagyományos felfogása ellen, s hogy a hagyományos theologia képtelen
 támadások ellensúlyozására, azt más helyen magam is terjedelmesen kife
 tém,¹⁾ legyen szabad azért itt csak általánosságban érintenem. A hagyom
 nyos s legelterjedtebb felfogás szerint a theologia „tudomány istenről és a

¹⁾ Lásd Prot. Tud. Szemle 1869. 1., 12. és 13. számjait.

isteni dolgokról.“ Már pedig isten tudás s ennél fogva tudomány tárgya nem lehet; isteni dolgokat különböztetni meg nem isteniektől, úgy a philosophia mint a vallásos érzés ellen elkövetett merénylet, a csodák és természetfeletti kijelentés pedig, melyekre kisegítőül hivatkozni szoktak, már nem csak a történelem és bölcsészet, de a nem tudós világ tudatában is elveszték hitelüket, különben is a hagyományos theológiának is tárgya — meghatározása dacára — legnagyobb részben nem isten és különös isteni dolgok voltak, hanem többnyire a már emberinek nézett dolgokról alkotott tudományok, (nyelvészet, történelem, széptan stb.) körébe vágók, a theologia hagyományos meghatározásában nem volt semmi jogcím, a miért azokat az illető tudományoktól elvonva saját alapja alá helyezte. Ezt belátta Schleiermacher s a tudományoknak akkor divatozó tiszta és positiv tudományra való felosztására támaszkodva a theológiának, mint positiv tudománynak követelt életet. A „positiv“ jelző alatt azonban korántsem azt érté, mi utána sokan, hogy az egy arra jogositott felsőbb tekintély által változhatatlannak megállapított tételeken nyugszik (mint p. a positiv törvény), hanem azt akarta kifejezni általa, hogy a theologia ép úgy mint (szerintök) a jog és államtan, valamint az orvostan nem bír önmagában valamely a tudomány fogalmából folyó fő elvvel — mint bírnak a tisztának nevezett tudományok: philosophia és természettan, — a mely főelv az egészét áthatná és a tudomány egyes részeit azon főelv alá kapcsolná s csak bizonyos a tudományon kívül eső p o s i t i v dolog létele és érdeke által születik meg a tudomány mint külön egység s azáltal határozatnak meg részei is, — ily positivum már szerintök az egyház, az állam, a beteges organismus, úgyhogy, ha egyház, állam és betegség nem volnának, úgy theologia, jurisprudentia és medicina nem létezhetnének. Hogyan lenne akkor, ha egyház, állam és törekeűy organismus nem volnának — arról egy okos ember meglehet nagyon sok szép dolgokat össze tudna írni, de én mint aféle gyarló organismusban, társadalmi és vallásos hajlamokkal bíró lény, nem tudok oda jutni észszel, hogy lássam, minő életünk és tudományunk lenne akkor, — tán a pápuák, vagy gorillák adhatnának némi felvilágosítást róla; én egyszerű logikámnál fogva ép úgy feltehetőnek tartom, hogy: ha természet nem volna, természettudomány sem volna, ha az ember szellemi tulajdonokkal bíró lény nem volna, philosophiai tudományok sem volnának. Aztán igaz ugyan, hogy természettan és philosophia nem közvetlen hivatalra képesítő mesterségek, hanem tudomány, hol főcél a tudomány tárgyának — természet és ember mint szellemi lény — megismerése, de valamint tagadhatlan, hogy ezen tudományokat is kezdetlegesen nem az ismeretszomj, hanem a közvetlen haszon reménye hozta létre: úgy világos, hogy mai magas fejlődésük pontján is, — sőt itt még inkább — eredményül felszámíthatlan sok hasznot hajtának a jólét, a boldogság

előidézére. Másfelől azonban az is igaz, hogy azon három p o s i t i v-nek nevezett tudomány is a hasznosság által hozatott létre s fejlődésök ma pontján is megvárjuk tőlük, hogy hasznosan folyjanak be az emberiség jóléte előmozdítására — de azért, ha nem az ismeret lenne bennök a főcél ha nem birnának a tudományok általános kellékével (ismeretre való tárgy az ismeretnek lehetsége, a szigoru tudományos methodus szerint és a szerzett ismeretnek egy a tárgy minősége szerint megadott rendszere) úgy lehetnek mesterségek — mint a hasznos eszmadiaszat és szakácsaszat — de soha nem tudományok. A jogi és orvosi tudományok újabb és gyors lendülete ép onnan datálódik, midőn a közvetlen hasznosság elve alól, hol legnagyobb részben csak rutin voltak — emancipálva magukat, tudományyá lettek; azon felfogás alapján, hogy az orvosi tudományoknak tárgya az ember physiologiai szempontból tekintve, — mint organismussal bíró lény — célja az embert mint ilyet ismerni meg mindenféle viszonyokban s mind a többi tudományágak, melyeket körébe von, ezen fő tárgy és főcél által határozatnak meg, (igy p. o. az orvosi növénytan a nevezett fő tárgy által megadott szempontból tárgyalja a növényvilágot); a jogi tudományok tárgya pedig újból az ember, mint társadalmi lény; s ott, hol a jogi és államtudományok nem ezen magasabb főszempontból tárgyalatnak s csakis prókátorok és államszolgák ügyesítésére vergálnak: ott nemcsak a tudomány sinlik, de mindenek felett célzott haszon is kárt szenved. Hát a theologia? van-e ennek egy fő tárgya, mely körül mint sajátja körül buvárkodhassék s ismeretre törekedjék? s lehetséges-e azon tárgy körül minden tudományban érvényes tudományos módszert követni?

Minden tudomány feladata a létezőt megismerni és megérteni. A létezőt különböző részeiben és a különböző részeket egységökben. Az ész nem önmagából vagy saját elveiből hozza létre azokat, mint régebb hirdették; az ember szerény tanítvány marad folyton s csak azt tudhatja, mi nagy mestere a mindenség (természet és embervilág) eleibe tár és vele megismerttet. Előttünk áll a külvilág ezer meg ezer jelenségeivel, azokat megvizsgáljuk, leírjuk, a természetben működő erők hatásának utját, törvényeit ellessük, az egyes ismereteket osztályozzuk, rendszerezük és megszületnek a különböző természeti tudományok. Előttünk az embervilág; összeköttetésünk velök még szorosabb ez összeköttetés hatása boldogságunkra mint boldogtalanságukra még nagyobb: megismerni az embert minden oldaláról, jóllétünkre még elutasíthatlanabb; e törekvésből megszületnek a különböző szellemi tudományok. Ott az ember mint a kellemes és kellemetlen hatása alatt álló indulatokkal és szenvedélyekkel bíró lény, vizsgáljuk, — megszületik a lélektan, mint ismerő és gondolkodó lény; ismerete és gondolkodásának utját és törvényeit vizsgálja a logika, mint akaró és

cselekvő lény azon sajátos törvény szerint, hogy míg az ember-világon kívüli természettel szemben akarátát feltétlen önzés vezeti, addig az emberekkel szemben ezen önzésről sok tekintetben lemond s más törvényeknek, miket erkölcsieknek nevezünk, hódol; e tulajdona minőségét, fejlődését, törvényeit vizsgálja az erkölcsstan, s így tovább. Minden tudományok tárgya a tapasztalat körébe esik, az ismeret módszere pedig mindeniknél az, hogy előbb a tüneteményeket, melyek akár az érzéki, akár a szellemi észrevétel körébe esnek, igyekszünk megismerni, azután más rokon tüneteményekkel kapcsolatban felfogni, kimagyarázni, szóval a tüneteményből megérteni azt, a mi annak alapjául szolgál, közönséges kifejezés szerint annak lényegét; s végül vizsgáljuk, hogy szerzett ismereteinket miként fordíthatjuk az emberiség javára.

A tudományok tárgyának és módszerének jelzett minőségéből önként következik, hogy azon tudomány, a melynek tárgya az ember egyik úgy az egyéni boldogságra, mint a társadalmi jóllétre nézve rendkívül fontos és hathatós tulajdona, v a l l á s o s o l d a l a, célja pedig megismerni az embert mint vallásos lényt: mind tárgyánál, mind módszerénél fogva ép oly joggal követelhet helyet a tudományok egyetemében, mint bármelyike is a fennevezetteknek. Istent és a szellemet tagadhatom, de aényt, hogy az ember istenben hisz és a szellemieknek nevezett tulajdonokkal bir: kétségbe vonni ép oly esztelenség lenne, mint tagadni, hogy a tűz éget, a fény világít. A jelenség, hogy az ember vallásos lény, hogy erkölcsi világrendben hisz, erkölcsi ideált lát maga előtt, melyre törekszik, hogy továbbbbá magát egy abszolút lénytől érzi függőnek, kit fél vagy szeret, de mindig imád és keres, hogy az erkölcsi és vallásos tudat úgy az egyes, mint az egész emberiség fejlődésében hatalmas — tán leghatalmasabb tényező: ez mint t é n y kétségbevonhatatlan, multja és jelene a tapasztalat s így a pozitív ismeret tárgya, s mint ilyenről, tudomány alkotható róla. És itt nem jön tekintetbe az, ha betudja-e bizonyítani azt, hogy azon erkölcsi világrend és imadásának tárgya valóban létezik-e? nem az, hogy vallásos és erkölcsi tudata elidegeníthetlen emberi tulajdona-e, vagy költői ábránd; nem az, hogy vannak olyanok, kik öntudattal nem birnak és állítják, hogy nem birnak, mert hisz vannak, kik értelemmel sem birnak, de a tudomány az embert azért mégis mint értelemmel bíró lényt vizsgálja; vannak, kik nem látnak és nem hallanak, azért a tudomány nem üzi el köréből a szem- és fültant. A jelenség mutatkozik — legyen az igazság vagy tévedés — s a tudománynak kötelessége e jelenséget kutatása tárgyává tenni, alapját, eredetét, hatását, alakjait, törvényeit vizsgálni, kitanulni; szóval kötelessége az embert, mint vallás-erkölcsi lényt ismerni törekedni. A mily félszeg lenne azon történész eljárása, a ki a történelem,

kimagyarázásánál a vallást egy factorul fel nem veszi, ép oly félszeg volt azon tudós eljárása, a ki, midőn az embert akarja megismerni, nem igyekszik őt mint vallásos lényt is felfogni. Erre törekszik a vallástudomány vagy ha görög név tetszik *theologia*.¹⁾

E tudomány tárgya az *ember* mint vallásos lény -- és maga a vallás mint a szellemi élet egyik sajátos jelensége és ereje; célja pedig ezeknek ismeretére, megértésére és megfejtésére eljutni. Mindez a tapasztalat alá esik, tehát megismerhető s így tudománynyá alakítható. Ezáltal meg van adva benne az egység. Az ismeret módszere pedig ugyanaz, a mint a többi tudományoknál. Mint minden más tudomány, kezd ez is a körébe tartozó jelenetek vizsgálatával. Hogy mely jelenségek tartoznak körébe, a szorosán meg van határozva a tudomány tárgya által, t. i. az emberiség egész vallásos története a hajdan őskortól napjainkig; a vallás különböző alakjai előállításának, fejlődésének, hanyatlásának vagy jelen állásának története. Ezek tennék a vallástudomány *történeti* részét (*historica theologia*). Mint a többi tudományoknál úgy itt is az egyes vallásalakok megismerése, megbírálása és összehasonlítása után igyekeznénk megfelelni azokra kérdésre, hogy miféle erő az, a mely a különböző alakokban kifejezésre nyer, mi a vallás, melyek fejlődésének törvényei, mi a fejlődés jelenleg ismert legmagasb fokán a vallásos tudat tartalma, miféle viszonyban áll az emberi szellem többi képességeivel stb. Ez lenne a tudomány *filozofiai* része. Ha bölcselmi vizsgálódásunk azon meggyőződésre vezetne, hogy a vallás a szellemi életre ébredt emberiség elutasíthatatlan lelki szükséglete, legmagasb szellemi ereje, úgy vizsgálnunk kellene, mely módon lehet azt fentartani, erősíteni, fejleszteni, ha szükség tisztítani és terjeszteni, vagy ha tán azon meggyőződésre jutnánk, hogy a vallás az ember szellem hamis kinövése és tévedése, mely csak a szabad, természetszerű fejlődést gátolja, úgy vizsgálnunk kellene, hogyan lehetne az emberisége leghamarább kigyógyítani belőle. Közönyösöknek egyik esetben sem szabadna lennünk. Mindkét esetben megszületnék a vallástudomány harmadik része, a *gyakorlati* rész.

E tudomány történetét, az egyes részek összefüggését és tárgyát ezek alrészeit hosszabban és részletesebben kifejtettem a Prot. Tud. Szemle 1869. évfolyam 14. és 16. számaiban; ismétlés kikerülése véget legyen szabad az olvasót tekintetben oda utasítanom; onnan ki fog tűnni az is, hogy a theologiai facultáson eddig tanított tudományok min

¹⁾ Az ezután következő rész a tanári értekezleten — a publicum és cél különbözősége szerint — másként volt kidolgozva; magában foglalván azt mit a Prot. Tud. Szemle 1869. febr. 16. számában irtam.

módosítással s mely cím alatt foglalhatnak helyet a vallástudomány körében, az általunk jelzett felfogás alapján.

* * *

A kérdést itt csakis a tudomány szempontjából tárgyaltam, s a tudomány elleu tudományos (?) szempontból tett ellenvetéseket vizsgáltam. Hátra van még, néhány szót szólanom felfogásomnak a ministeri törvényjavaslathoz való viszonyáról.

Álljon itt előzményül pár szó.

Én e kérdést még 1868-ban, a jelen országgyűlési cyklus előtt vizsgálat alá vettem¹⁾; tehát akkor még, mikor a trónbeszédben nem nyitottatott volt kilátás a pesti kir. egyetem reformjára. Alkalmat adott rá a Hollandban akkor fenforgó hasonló kérdéstről közlött tudósításom. Holland mindhárom egyetemén csakis ref. theol. facultás van. E sérelmes előjog megszüntetése már 1848 előtt tanácskozás tárgya volt. Egy 1848-ban kinevezett bizottság véleménye szerint a többi felekezetek számára is theol. facultások lettek volna állítandók. A bizottságnak csak egy tagja volt, a ki a theológiának az egyetemről való teljes eltávolítását kívánta. Az 1867-ben megjelent ministeri terv „az egyetemek reformjáról,“ eltörli a zárt facultás-rendszert s csak kathédákat állít az egyes tudományok számára; kivéve a theol. tudományok igen nagy részét, ezeket a felekezeti seminariu-mokba utasítja. E javaslat teljes rokonszenvre talált a nagy mértékben ultramontán catholicus lakosságnál és az orthodox protestans theologusoknál. Természetes; az egyetemi szabad levegőtől már régóta féltették a leendő papokat. Mindazáltal a kisebb, de tekintélyesebb szabadelvű párt hatalmas támadása megbuktatá a miniszterrel együtt a javaslatot is. Az új minister javaslatában megmarad a facultás-rendszer eltörlése mellett, csakhogy kathédákat állított a felekezetiellen vallástudomány körébe tartozó szakokra is. Az én említett tudósításom ez újabb fordulat előtt iratott, de azért a kérdésnek ezen újabb fordulat által megvalósított megoldása úgy van felmutatva, mint egyedül helyes — emberileg szólva — tökéletes; ugyanitt megvannak beszélve ezen átalakítás ellen támadható nehézségek is. Később — de még b. e. B. Eötvös javaslata megjelenése előtt — a Pr. Szemlében megjelent említett cikkekben is azon nézet mellett vagyok, hogy miután a vallástudománynál csakis a tudományos szempont határozhat: felekezeti érdekek nem folyhatnak be a tudományra s így nem is lehet — tudományos alapon

¹⁾ Lásd „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ 1868. 51. sz.

— felekezeti theologia vagy felekezeti facultás; hanem csak általános vallástudományi. A ministeri terv — mint tudjuk — három felekezeti (katholikus, protestans és görög-keleti) facultást előírányoz. A terv megjelenése után a „Pesti Naplóban“ és a „Honban“ láttunk pár cikket a terv mellett nyilatkozva — főleg államtani szempontokból — azután pedig az egész journalistika határozottan megtámadta nemcsak a tervet, hanem magát a theológiát is. A három külön felekezeti facultás felállításának — a fennebbiekből ítélhetni — magam sem vagyok barátja, már csak azért sem, mert az egész régi facultás-rendszert élet és tudomány tulszárnyalta. De másfelől némi nehézségekért magát a vallástudományt az egyetemről merőben számúzni, oly eljárásnak tartom, mint a példabeszéd szerint „a vízzel együtt a gyermeket is kidobni a tekenőből.“ Nem csak a tudomány, hanem az állam érdekei ellen is bűn volna ily radicalismus. Eszerint saját álláspontomon még csak az a kérdés merülhet fel: vajjon akkor, midőn már nem szigoruan a tudomány elve, hanem annak a mi hazai viszonyaink között történendő alkalmazása forog kérdésben, akkor is kár nélkül kivihetőnek és egyszerre fogamatba veendőnek tartom-e a tiszta felekezeti-etlen vallástudományi kathédra-k felállítását??

*

„Megalkudni a viszonyokkal,“ ez, az elvek forradalmon kívüli-gyakorlati alkalmazásánál, örök érvényű jelszó marad. Én nem hiszem, hogy hazánkban jelenleg egy ily, tisztán csak a tudomány követelményeit szem előtt tartó, merőben felekezeti-etlen vallástudományi facultás kivihető, sőt a szükségleteinknek leginkább megfelelő volna. E tudomány sokkal inkább el volt hazánkban maradvva, semhogy egyszerre e magaslatra állithatnók; a felekezetek sokkal inkább elzárva tarták magokat egymástól és a fejlődő tudománytól, semhogy ily felekezeti-etlen tudománytól némileg — legalább egyelőre — ne idegenkednének. Mi lenne tehát az állam teendője? Nem más, mint oly közvetítő vagy átmeneti rendszabályt találni ki, amely a jelen szükségletekből indulva ki, képes leend a kellő magaslatra eljuttatni. Ezt pedig sem az által nem teheti, ha e fontos tudományágat merőben eltávolítja egyeteméről, sem az által, ha három külön, egymástól merőben elzárt theol. facultást állít fel. Az egyetemnek ugy a tudományhoz, mint a társadalom mai fejlődése által kifejtett szükségletekhez való viszonya legelőször is megkívánja a zárt facultás-rendszer eltörlését. Ne facultásokat, hanem csak kathédra-kat állítson fel, annyit, a mennyit az egyes tudományágak száma és minősége megkíván. Kevésbé terjedelmeseket és fontosakat csoportosíthat, kettőt, hármat egy tanszékre, fontosabb és terjedelmesebb tudományágakra pedig nevezhet ki két, három tanárt is. A tanulónak pedig engedjen szabadságot azon tudományágakat hallgatni, a me-

nyeket neki tetszik s azon tanártól, a melyiktől tetszik. Az állami törvényekben pedig legyen meghatározva, hogy az, a ki valamely meghatározott hivatalra felhatalmazást akar nyerni, mely tudományokból tartozik vizsgáttalanni ki. Ezen határozat, egybekötve egy évi általános encyklopaediai kurzussal, eléggé tudná tájékozni a tanulót a tantárgyak hajlamának és leendő foglalkozásának megfelelő megválasztásában, míg nem szolgálna gátul arra nézve, a ki csak specialiter egy tudományra (pl. nyelvészet, irodalom — életi - klasszikai - modern, aesthetika, történelem stb.) akarna tökéletesedni. A mi pedig az egyetemi gradust (doctor, baccalaureatus, candidatus) illeti, azt tetszése szerint szerezhetné a tanuló az egyes főbb tudományágakból (physica, zoologia, botanica, chemia, historia, ling. classicae stb).

Az elmondottak után, tekintettel a vallástudománynak a „Prot. Tud. zemle“ 1869. f. 16. számában adott részletezésére, álljon itt egy futólatos terv arra nézve, hogy mely tanszékek lennének a vallástudomány közből felállítandók.

A. Bevezető tudományok.

1. 1 tanszék : A vallástudományok encyklopaediája. Vallásfilozofia.

B. Történeti rész.

2. 1 tanszék : A keresztyéni és zsidón kivüli vallásalakok története; természeti állapotban levő népek, aztekek és toltékek, chinaiak, áriaiak (Brahma, Buddha, Persa), egyiptiek, görögök, rómaiak, celták, germánok, szlávok (nb. az, a ki ezek valamelyikében bővebb ismeretre akarna jutni, utasítható az illető nyelvtanárokhoz, miután ezen népek leggyöbb részének irodalma csaknem kizárólagosan vallásos irodalom.)}

3. 1 tanszék : A zsidó vallás története (ideértve az ó-testamentumi exegeticumokat) összeköttetésben a sémi népek, a Mahumed vallását.

4. 1 tanszék : A keresztyénség előállításának történetére (új testamentumi exegetikumok, Jézus és az apostolok élete, vallási és erkölcsi nézeteik).

5. 3 tanszék : Keresztyén egyház-történelemre (általános és honi) egybekötve dogmák és irodalom történetével :

- a) Katholikus.
- b) Protestans.
- c) Görög-keleti.

6. 1 tanszék : Keresztyén egyházi statistika.

C. Bölcsészeti rész.

7. 1 tanszék : Összehasonlító vallástudomány.

8. 3 tanszék : Hittan, erkölcsstan, egyházi szertartástan :

- a) Katholikus.
- b) Protestans.
- c) Görög.

9. 1 tanszék : Általános keresztyén erkölcsstan.

D. G y a k o r l a t i r é s z .

10. 3 tanszék : Gyakorlati vallástudomány. Összesen tehát 16 tanszék.

E terv szerint némely tudományágnál semmi tekintet sincs a felekezeti különbségre. Ezt a dolog természete hozza magával. Vannak ugyan azon tudományágakat illetőleg is eltérő irányok a tudósok között, csakhogy ez eltérés már nem felekezeti, hanem tisztán tudományos; ilyen pedig a többi tudományoknál is van. Ezeket tehát hallgathatnák az ifjak együtt ugyanazon tanártól. Más tudományágnál, mint a k e r. e g y h á z - t ö r t é n e l e m meg van ugyan téve a felekezeti megkülönböztetés, de nem annyira azért, mintha a történelmet felekezeti szempontból akarnék előadatni, (a tények, melyekre a historia felfogásának épülni kell, csakis a historiai kritika ítélő széke elé tartozván) hanem főleg azért, hogy illő terjedelemben adathassék elő mindenik; s így koránt sincs kizárva, hogy péld. a protestans ifju ne hallgathatná a katholikus egyház terjedelmesebb történetét; mi Tübingában többen — protestansok — végig élvezettel és tanulással hallgattuk a kath. Hefele egyháztörténelmi leckéit. A hittan, erkölcsstan és egyházi szertartástanra nézve fenn van tartva a felekezet különbség, s az valójában itt a legszükségesebb, jóllehet a tanár ott sincs tisztán passiv objectivitásra utalva, mert miután minden esetre szigorú objectivitással — a felekezet hivatalos tanrendszerét előadta, kénytelen arra saját egyéni meggyőződéséből és a tudomány mai irományaiból kiindulva, ítéletet mondani. S ha pedig a tanár ez utóbbit nem tenné (mikor különben alig volna joga egyetemi katedrán ülni), a tanuló előtt — ki erre vágy — még lenne más út is nyitva, elérhetni, pl. a tudománytalan hittani előadást kárpotolnák a vallásfilozófiai és összehasonlító vallástudományi leckék, a tán igenis felekezeti — s ép ezért szűkkeblű — erkölcs- tant az általános keresztyén erkölcsstani órák. S lenne végül minden egyes katedrát illetőleg egy még más, Németországban már régóta kitünő sikerrel alkalmazott rendszabály. Minden tanárnak azon tantárgyon kívül, melyre hivatalosan ki van nevezve, szabadságában áll, bármely más tantárgyból is előadásokat tartani. Emlékszem Tübingában az 1867/8 nyári semesterben mind a hat theol. tanár tartott előadást az új testamentomi exegesisből; s nem volt egyetlen tantárgy sem, melynél két évi időközben a tanuló legalább két tanár előadása közül ne válogathatott volna. E rendszabály, mig egyfelől az illető tanárok között jótékony versenyt szül, addig másfelől, az itt ajánlott rendszernél még azon kitünő szolgálatot is

tenné, hogy, mihelyt valamelyik tanár megfeledekznék arról, hogy ő mindenek előtt a tudománynak áll szolgálatában: azonnal szabadságában állana egy másik tanárnak azon tantárgyból előadást nyitni s így a bármi tekintetben káros hatást ellensúlyozni.

Még némely más gyakorlati kérdések vagy nehézségek is merülnek fel itt, melyeket említett hollandi közleményemben ¹⁾ már tárgyaltam is, itt azért csak röviden említek meg.

Miféle tekinteteket követne az állam itt a tanárok kinevezésénél? Azon pár felekezeti különbséget szem előtt tartó tantárgyat kivéve, ugyanazt, a mit többi kinevezésénél követni kell: tudomány, tanítási képesség és erkölcsös élet. Oly kath. theologustól mint volt Hug, szívesen hallgattam volna az új testamentomi exegesist, Ballagit az ó testamentom magyarázatánál bizonyára nem a felekezeti szempontok vezérlik.

Lennének-e tanulói így berendezett tudománynak? Miért ne? Prot. egyházunk bizonyára szívesen bocsátaná papi vizsgára az itt végzett ifjakat; azon 20—30 ifju ember, ki tőlünk évenként külföldi universitásra megy — melyet nem felekezet szerint választ — szívesebben maradna a pesti universitáson, ha, a mit keres; a tudományt ott is feltalálja; sőt még azok közül is, kik nem papi pályára készülnek, bizonyára sokan örömmel hallgatnák a vallástudomány egyik vagy másik részét, mihelyt azt ugy adják elő.

* * *

És most, miután elhatározám ezen — előbb csakis tanárok elé szánt véleményemet nyilvánosság elé bocsátani, s így megtörténhetik, hogy olyanok kezébe is kerülend, kik majd az országgyűlésen az itt tárgyalt kérdés felett szavazni fognak: legyen szabad az ilyekhez intézнем egy kérést! Képzeljék el önök az ilyen formán berendezett egyetemen kifejlődő élénk, pezsgő tudományos életet, a különböző felekezetű ifjak között kölcsönösen felébredő közszellemet; azután képzeljék maguk elébe azon ifjut, ki innen lép ki majd az ország különböző részeibe és különböző felekezeteihez papi hivatalra; hasonlítsák össze azt pappal, kit szegényesen berendezett félreeső, legtöbbször felekezeti és nemzeti gyűlölség alapító semináriumban képeztek ki: és ekkor szavazzanak: „el a theológiával a felekezeti seminariumokba!“, nézzék önök a külföld legderekabb, legismertebb tudósai között a theologusokat, fáradva mint bármelyik a közelőhaladás, közerkölcsösödés útjának egyengetésén: és akkor mondják utána, ha tesszik, a tudatlan közvéleménynek: „a theologia nem tudomány!“

¹⁾ Lásd „Prot. evh. és isk. Lap“ 1868 f. 51 sz.

